

Андрій Валентинович Богуславець,
ад'юнкт науково-дослідного відділу Воєнно-дипломатичної академії, м. Київ

ОБҐРУНТУВАННЯ КРИТЕРІЇВ ТА ПОКАЗНИКІВ РОЗВИНЕНОСТІ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

У статті проаналізовано основні теоретичні підходи до визначення критеріїв та показників розвиненості мотивації навчальної діяльності слухачів. На основі зіставлення результатів психологічного діагностування мотиваційної сфери слухачів першого року навчання до і після проведення спеціального мотиваційного тренінгу визначено рівні розвитку мотивації навчальної діяльності слухачів.

Ключові слова: мотивація, навчальна діяльність, критерій, показник.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Збільшення обсягів навчальної інформації, необхідність переробки й оновлення блоку існуючих навчальних дисциплін, підвищення якості підготовки майбутніх магістрів військового управління у міжнародних відносинах (далі – МВУМВ) – це ті актуальні проблеми, що постають у сучасних умовах розвитку військової освіти. У зв'язку з цим на психолого-педагогічну науку покладаються завдання розробки ефективних технологій, форм і методів навчання, які б суттєво підвищували рівень мотивації навчальної діяльності слухачів вищого військового навчального закладу (далі – слухачі), створювали умови та сприяли всебічному розвитку особистості. Післядипломна підготовка повинна мати особистісно орієнтовану спрямованість, унаслідок чого знання, уміння і навички перетворюються з мети навчальної діяльності на засіб розвитку пізнавальних та особистісних якостей слухача, а він сам – на суб'єкт свого розвитку. Лише на основі внутрішньої мотивації навчальної діяльності є можливим успішний розвиток здібностей і створення сприятливих умов для вияву особистості слухача.

Діагностику розвиненості мотивації навчальної діяльності слухачів доцільно проводити, опираючись на спеціально розроблені критерії та показники. Дослідження з відбору критеріїв, показників і перевірка їх дієвості надали б змогу виявити ефективність розвитку мотивації навчальної діяльності слухачів, тобто міру відповідності отриманих результатів очікуваним, передбаченим у меті цього процесу. Надійні й уніфіковані критерії та показники мають надати можливість оцінювати результати процесу на будь-якому етапі, отримувати якісну і кількісну характеристику, а також коригувати процес психологічного супроводження слухачів, зіставляючи проміжні результати з розробленим еталоном [8, с. 99].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблему дослідження мотивації навчальної діяльності у вітчизняній і зарубіжній психолого-педагогічній науці висвітлено в багатьох працях. Проте, у вітчизняних дослідженнях цю проблему розкрито не повністю. Існує низка проблемних питань, що потребують більш детального дослідження, зокрема, коли йдеться про критерії та показники діагностування розвиненості мотивації навчальної діяльності слухачів.

Мотивацію навчальної діяльності слухачів і психологічні особливості її розвитку описано в працях В. Г. Асєєва, Б. Г. Ананьєва, Л. І. Божович, В. К. Вілюнаса, В. В. Давидова, В. М. Дружиніна, Д. Б. Ельконіна, С. С. Занюка, І. О. Зимньої, Є. П. Ільїна, В. О. Климчука, Т. С. Кудріної, О. М. Леонтєва, С. Д. Максименка, А. К. Маркової, М. В. Матюхіної, А. О. Реана, С. Л. Рубінштейна, В. В. Ягупова, П. М. Якобсона, Х. Хекхаузена та ін.

Метою статті є визначення й обґрунтування критеріїв та показників розвиненості мотивації навчальної діяльності слухачів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У психолого-педагогічній літературі існує термінологічна невизначеність щодо понять “навчальна мотивація”, “мотивація навчання”, “мотивація учіння”, “мотивація навчальної діяльності”, “мотиваційна сфера слухача”, які

використовуються як синоніми в широкому або вузькому розумінні. У першому випадку ці терміни позначають усю сукупність мотивуючих чинників, які викликають активність суб'єкта і визначають його спрямованість (А. К. Маркова). У другому випадку, цими термінами позначають досить складну систему мотивів (В. Я. Ляудис, М. В. Матюхіна, Н. Ф. Тализіна).

На думку Л. І. Божович, мотив навчальної діяльності – це спонукання, що характеризує особистість слухача, його основну спрямованість, виховану впродовж попереднього життя, починаючи з родини та продовжуючи в навчальних закладах [4, с. 136]. А. К. Маркова пропонує визначення мотиву навчальної діяльності як спрямованість слухача на окремі сторони навчальної роботи, яка пов'язана з його внутрішнім ставленням до визначеної діяльності [9, с. 49]. Також автор виокремлює дві групи психологічних характеристик (критеріїв) мотивів навчальної діяльності: змістовні і динамічні. Змістовні якості мотивів пов'язані, на думку автора, з характером самої навчальної діяльності (усвідомленість, самостійність, узагальненість, дієвість, домінування в структурі мотивації, ступінь поширення на декілька навчальних дисциплін). Динамічні якості пов'язані з психофізіологічними особливостями слухача та виявляються в стійкості мотиву, його силі і виразності, емоційному фоні, швидкості виникнення. Характеризувати мотиви за двома основними критеріями: змістом (спрямованістю) та станом (рівнем сформованості) – пропонує М. В. Матюхіна, де стан, у свою чергу, характеризується мірою усвідомленості мотивів, розумінням їхньої значущості, мірою дієвості мотиву.

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що мотивація навчальної діяльності – це система мотивів, які спонукають слухача опанувати знання, способи пізнання, свідомо ставитися до навчання, бути активним у навчальній діяльності. Мотивація навчальної діяльності може бути визначена певною системою критеріїв і показників, що відображають як результати навчально-пізнавальної діяльності слухачів, так і характер перебігу самого процесу навчання.

Результати аналізу досліджень проблеми критеріїв та їх показників свідчать про наявність кількох основних підходів до їх трактування. Так, наприклад, В. Даль розглядав критерій як правильну ознаку для розпізнання істини [5, с. 195]. У Радянському енциклопедичному словнику під критерієм розуміється засіб судження, ознака, на основі якої здійснюється оцінка, визначення або класифікація будь-чого; мірило оцінки [14, с. 663]. С. І. Ожегов визначав критерій як мірило оцінки, судження, а показник – як те, по чому можна судити про розвиток і перебіг будь-чого [11, с. 248].

На думку В. М. Полонського, у психології поняття критерію визначається значно ширше та не завжди коректно, при цьому маються на увазі найрізноманітніші вимоги, яким має задовольняти будь-який об'єкт. “Здоровий глузд”, “добрий смак”, “добре серце” – ось, наприклад, ті критерії, з якими підходили вчені ХІХ століття до оцінки особистості [12, с. 248].

У науковій літературі питання про критерії, що використовуються у психологічній діагностиці, залишається не до кінця вирішеним. Неоднозначними є й самі підходи до розуміння критеріїв. Зокрема, О. В. Барабанщиков і М. І. Дерюгін дають щонайменше чотири визначення:

- а) критерій – це об'єктивний вияв чого-небудь;
- б) критерій – це психологічна установка дослідника;
- в) критерій – це мірило, тобто правило, яким треба користуватись під час діагностування;
- г) критерій – це рівень вияву певних якостей за питаннями опитувальника, анкети, тесту тощо [1, с. 32].

Доречно зазначити, що якість виконання завдання чи засвоєння навчального матеріалу визначають за спеціальними критеріями, які розробляють саме для цього. Проте, як зазначають дослідники М. Є. Скиба, С. Г. Костогриз, Г. В. Красильникова, загальноприйнятих критеріїв у професійній підготовці не існує. Причину цього психологи вбачають у багатопредметності підготовки фахівців різних напрямків і спеціальностей. Розроблення критеріїв та норм оцінювання є трудомісткою і складною

процедурою, тому аналізувати їх можна лише в загальних рисах. Дослідники пропонують під час оцінювання знань та вмінь слухачів використовувати якісні показники: повноту, глибину, міцність, системність, оперативність, усвідомленість, узагальненість знань і вмінь слухачів. Крім того, вони пропонують ураховувати такі критерії оцінювання знань, як мотивація досягнення навчальної цілі, професійна спрямованість в опануванні знань, ставлення до вивчення навчальної дисципліни, ступінь самостійності й організованості у процесі засвоєння [13, с. 76].

Ю. К. Бабанський пропонував оцінювати психолого-педагогічні явища за кількома критеріями [12, с. 58–64]. Якісна сформованість критерію виражається певними показниками. Виступаючи в ролі мірила, норми, критерій є певним ідеальним зразком, еталоном, який виражає найвищий, найдосконаліший рівень явища, що вивчається. Порівнюючи з ним реальні явища, можна встановити ступінь їх відповідності, наближення до норми, ідеалу. Але для цього критерій повинен бути достатньо розгорнутим, розчленованим, тобто містити в собі певні компоненти, одиниці виміру, що надають можливість “виміряти” дійсність, порівняти її з нормою. Розгорнутий критерій є сукупністю показників, які розкривають норму, вищий рівень розвитку явища, що досліджується [10, с. 68].

Більшість науковців дотримується думки про те, що питання про критерії, їх якісні і кількісні характеристики є стрижневим у вивченні психологічних проблем. На підставі здійсненого нами аналізу можна сформулювати такі вимоги до критеріїв:

- а) об’єктивність, тобто відображення ознак, притаманних предмету, який вивчається, незалежно від свідомості та волі суб’єкта;
- б) відображення суттєвих ознак предмета;
- в) стійкість і постійність ознак;
- г) зв’язок із цілями, завданнями, функціями та змістом конкретного психологічного дослідження.

Міра виявлення певного критерію виражається в конкретних показниках. Показник, як компонент критерію, є типовим і конкретним виявом сутності якостей процесу чи явища, що підлягає вивченню. Разом із тим пріоритет належить тим показникам, які характеризують вияв виокремленої якості насамперед у діяльності, поведінці, вчинках [6; 7]. Показник має вигляд судження про наявність або відсутність та інтенсивність виявлення певної властивості об'єкта, що емпірично спостерігається (безпосередньо або опосередковано) [2, с. 123].

У найбільш загальному розумінні критерій – це важлива і визначальна ознака, яка характеризує різні якісні аспекти явища та його сутність. Показник – це кількісна характеристика цих явищ, що надає змогу зробити висновок про його стан у динаміці.

На думку І. Г. Блощинського, при розробці критеріїв і показників необхідно враховувати такі обставини [3, с. 75]:

- розробка критеріїв та показників має виходити з мети дослідження;
- сформовані критерії мають відображати ознаки, притаманні предмету, який вивчається, незалежно від волі та свідомості суб'єктів;
- ознаки мають бути сталими, вони мають повторюватись і відображати сутність явища;
- система взаємопов'язаних ознак має розкривати основний зміст критеріїв.

Виходячи з діалектичного принципу зв'язку теорії та практики, ми вважаємо за необхідне визначити якісні і кількісні показники сформованості мотивації навчальної діяльності слухачів.

Критерії і показники діагностування розвиненості мотивації навчальної діяльності слухачів академії визначили послідовність проведення констатувального експерименту, вибір методик, спрямованих на оцінювання та самооцінювання слухачами власних провідних чинників, які спонукають, ініціюють і стимулюють їхню активність до навчальної діяльності.

Основними критеріями розвиненості мотивації навчально-пізнавальної діяльності слухачів було визначено ціннісно-мотиваційний, діяльнісний, соціально-психологічний, суб'єктний, фаховий. Розглянемо детальніше критерії та показники розвиненості мотивації навчальної діяльності слухачів.

Ціннісно-мотиваційний критерій відображає основні цілі, потреби, мотиви, цінності й інтереси, що спонукають слухача до активних дій у навчальній діяльності. До ціннісно-мотиваційного критерію віднесено такі показники:

- мотивація уникнення неприємностей;
- мотивація успіху;
- ієрархія цінностей (навчально-пізнавальна самореалізація);
- усвідомлення необхідності отримання освіти.

Діяльнісний критерій характеризує пізнавальну активність слухачів у навчальній діяльності, ретельність і наполегливість в опануванні знань, участь в обговоренні навчального матеріалу. Показники цього критерію є такими:

- успішність у навчальній діяльності;
- ієрархія цінностей (життєві цінності);
- загальна активність;
- творча активність;
- наполегливість у досягненні цілей навчальної діяльності.

Соціально-психологічний критерій характеризує коло проблем групи слухачів, які постійно контактують між собою й об'єднані спільною навчальною метою. Показниками соціально-психологічного критерію є такі:

- ієрархія цінностей (спілкування, конформні, сприйняття інших людей);
- прагнення до комфортності;
- групова мотивованість;
- потреба в спілкуванні.

Суб'єктний – це суб'єктна активність слухача, що виявляється в активній особистісній позиції. Слухач має повною мірою розкритися не як об'єкт навчальної діяльності, що має місце у традиційній системі військової освіти, а

як її суб'єкт. Бути суб'єктом для того, хто вчиться, означає перетворення із пасивної особи в активну, тобто ініціатора власних навчально-пізнавальних дій і зацікавленого учасника їх здійснення. Суб'єктна активність виявляється в таких показниках:

- ієрархія цінностей (абстрактні, особистого життя, особисті);
- соціальний статус;
- позитивне ставлення до навчальної діяльності взагалі.

Фаховий критерій спрямовано на усвідомлення сенсу та необхідності майбутньої професійної діяльності слухачами. Він засвідчує задоволеність слухача обраною професією, відображає професійну спрямованість того, хто вчиться, переконаність у необхідності її формування. Фаховий критерій подано такими показниками:

- ієрархія цінностей (етичні, самоствердження);
- підтримання життєзабезпечення;
- соціальна корисність;
- наявність чіткої структури професійних пріоритетів.

Отже, кожний із викладених нами критеріїв і показників розвиненості мотивації навчальної діяльності є необхідним у навчальній діяльності майбутнього МВУМВ. Слід також зазначити, що визначені критерії та показники тісно пов'язані між собою й є інтегральними показниками в навчально-пізнавальній діяльності слухачів. Критерії і показники діагностування розвиненості мотивації навчальної діяльності слухачів академії визначили послідовність проведення психологічного діагностування, що знайшло відображення у розробленій методиці діагностування розвиненості мотивації навчальної діяльності слухачів.

Застосування методики розвитку мотивації навчальної діяльності слухачів позитивно вплинуло на формування відповідного ставлення слухачів до набуття фаху (див. таблицю). З'ясовано, що провідним чинником для 91,42 % слухачів першого року навчання є "можливість професійно реалізуватись". Після проведення психологічного експерименту (спеціального

мотиваційного тренінгу) зі слухачами цей чинник набув більшої актуальності – 94,3 %.

Таблиця – Формування ставлення до набуття фаху майбутніх магістрів військового управління у міжнародних відносинах

№ з/п	Чинники	Слухачі першого року підготовки (%)	
		До проведення тренінгу	Після проведення тренінгу
1	Можливість професійно реалізуватись	91,4	94,3
2	Особистий соціальний стан	45,7	35
3	Позитивні результати в засвоєнні фахових знань	42,9	20
4	Висока мотивація до навчальної діяльності	37,1	62,7
5	Позитивне ставлення до спеціальних підрозділів Міністерства оборони України	34,3	40
6	Стан справ у суспільстві	28,6	25,7
7	Особистий матеріальний стан	28,6	27,1
8	Престижність навчання у вищому військовому навчальному закладі	20	20
9	Ставлення суспільства до Міністерства оборони України	20	25,7
10	Бажання бути самостійним, не залежати від рідних і близьких	20	10,7

Серед основних чинників, які впливають на формування позитивного ставлення до набуття фаху МВУМВ, другу та третю позиції у слухачів займають: “особистий соціальний стан” – 45,71 % і “позитивні результати в засвоєнні фахових знань” – 42,86 %, що вказує на перевагу зовнішніх чинників над внутрішніми в їхній мотиваційній сфері. Після проведення психологічного експерименту для слухачів чинник “висока мотивація до навчальної діяльності” вийшов на другу позицію – 62,7 %, що пояснюється розвитком їхнього інтересу до змісту, сенсу та процесу навчально-пізнавальної діяльності, а чинник “позитивне ставлення до спеціальних підрозділів Міністерства оборони України” став більш значущим для 40 % слухачів. Зворотна динаміка спостерігається щодо чинника “позитивні результати в засвоєнні фахових знань”. Актуальність чинника знизилась до 20 %, що вказує на зменшення мотивації до уникнення невдач у слухачів (див. таблицю).

Результати проведення психологічного діагностування надали можливість зробити висновок щодо рівня актуальної мотивації навчальної діяльності слухача. Рівень розвитку мотивації навчальної діяльності слухача – це ступінь сформованості найважливіших показників, які розкривають сутність, своєрідність, структуру, кількісні й якісні зміни, що відбуваються в процесі її розвитку. Підсумковий висновок про рівень розвитку мотивації навчальної діяльності слухача формується шляхом узагальнення всіх показників за такими чотирма рівнями: низький, середній, оптимальний і високий. Межа, яка визначає відмінності між рівнями розвитку мотивації навчальної діяльності слухачів, є динамічною, а розподіл за визначеними рівнями – умовним.

Висновки. Отже, у статті проведено аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми критеріїв та їх показників у дослідженні мотивації навчальної діяльності. Результати порівняння даних психологічного діагностування свідчать, що рівень мотивації навчальної діяльності слухачів після експерименту помітно відрізняється від даних до експерименту.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Подальші дослідження пов'язано з удосконаленням методики діагностування і розвитку мотивації навчальної діяльності слухачів та з'ясування впливу спеціальних дисциплін і методів їх проведення на формування мотивації навчальної діяльності.

Список використаної літератури

1. Барабанщиков, А. В. Военно-педагогическая диагностика / А. В. Барабанщиков, Н. И. Дерюгин. – М. : ВУ, 1995. – 108 с.
2. Батыгин, Г. С. Обоснование научного вывода в прикладной социологии / Геннадий Семенович Батыгин. – М. : Наука, 1986. – 271 с.
3. Блощинський, І. Г. Обґрунтування критеріїв і показників ефективності процесу формування адекватної самооцінки курсантів у навчальному процесі ВВЗО / І. Г. Блощинський // Наукові записки. – Вінниця : ВАТ “Віноблдрукарня”, 2001. – Вип. 4. – С. 74–76.

4. Божович, Л. И. Проблемы формирования личности: Избр. психол. труды / Л. И. Божович. – М. : Изд-во “Ин-т практ. психологии”, 1997. – 352 с.
5. Даль, В. И. Толковый словарь : в 4 т. / Владимир Иванович Даль. – М. : Рус. язык, 1991. – Т. 2. – 683 с.
6. Кагальник, А. Н. Как помочь студенту в самовоспитании / А. Н. Кагальник, Е. Е. Ящишин // Сов. педагогика. – 1991. – № 12. – С. 82–85.
7. Ковалев, С. М. Воспитание и самовоспитание / Сергей Михайлович Ковалев. – М. : Просвещение, 1986. – 284 с.
8. Кручек, В. А. Критерії та показники сформованості культури педагогічної взаємодії / В. А. Кручек, О. В. Васюк // Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Серія : Педагогічні науки / голов. ред. А. І. Кузьмінський. – Черкаси, 2011. – Вип. 203. – С. 99–100.
9. Маркова, А. К. Формирование мотивации учения / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.
10. Монахов, Н. И. Изучение эффективности воспитания: теория и методика / Николай Иванович Монахов. – М. : Педагогика, 1981. – 144 с.
11. Ожегов, С. И. Словарь русского языка: ок. 57000 слов / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – [20-е изд., стереотип.]. – М. : Рус. яз., 1988. – 750 с.
12. Педагогика : [учебник / под ред. Ю. К. Бабанского]. – М. : Педагогика, 1984. – 368 с.
14. Скиба, М. Є. Моніторинг якості навчального процесу у вищому закладі освіти : [моногр.] / М. Є. Скиба, С. Г. Костогряз, Г. В. Красильникова. – Х. : ХНУ, 2009. – 219 с.
15. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – [4-е изд.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1981. – 1600 с.

Рецензент: кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

Коноваленко О. В.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2013.

Богуславец А. В. Обоснование критериев и показателей развитости мотивации учебной деятельности будущих магистров военного управления в международных отношениях

В статье проанализированы основные теоретические подходы к определению критериев и показателей развитости мотивации учебной деятельности слушателей. На основании сравнения результатов психологического диагностирования мотивационной сферы слушателей первого года обучения до и после проведения специального мотивационного тренинга определены уровни развития мотивации учебной деятельности слушателей.

Ключевые слова: *мотивация, учебная деятельность, критерий, показатель.*

Bohyslavets A. V. Determination of criteria and indices of the motivation development of the educational activity of the future masters of military management in international relations

The article analyzes the main theoretical approaches to determination of criteria and indices of the motivation development of the educational activity of the future masters. Based on the comparison of the results of psychological diagnostics of motivational sphere of first-year obtainers of master's degree before and after conducting of special motivational training the levels of development of motivation of educational activity of future masters have been determined.

Keywords: *motivation, educational activity, criterion, index.*